

Š. K I Š A S

SOCIALIZMAS IR MĄSTYMO BŪDAS *

Mūsų epochai būdingos įvairios visuomeninės tendencijos. Žmonės arba sutapatina save su šiomis tendencijomis, arba laikosi jų atžvilgiu priešingų pozicijų. Jie taip pat susidaro apie jas įvairių nuomonių. Visa tai labai atsispindi ir filosofijoje. Ypač nesutariama tokiais klausimais: koks yra minėtų tendencijų pobūdis? Kokia žmogaus vieta ir koks jo vaidmuo įvairiuose socialiniuose procesuose? Kokios savybės būdingos mūsų epochos žmonėms?

Šis nuomonių įvairumas nėra būdingas tik dabarčiai. Tačiau mūsų epocha turi tokių ypatybių, kurios ją skiria nuo ankstesniųjų epochų ir kurios kartu vis išakmiau reikalauja unifikuoti nuomones bei pažiūras.

Iš svarbesnių mūsų epochos ypatybių yra dvi. Vieną jų sudaro tai, jog gamybinės jėgos pasiekė tokių mastų ir tokio efektyvumo, kad jos gali garantuoti žmogaus gyvenimo gamtinius pagrindus bei socialinių bendrijų egzistavimo formas, bet gali juos ir sunaikinti. Čia reikia turėti galvoje ne tik specialias masinio naikinimo priemones — atominę ir vandenilinę bombą, nuodingąsias dujas ir kt. Ir pramoninė gamyba, tenkinanti kasdieninius žmonių poreikius, gali taip suardyti gamtinę aplinką (tokių faktų kai kur jau yra), kad joje nebus įmanoma žmonėms gyventi.

Kitą mūsų amžiaus ypatybę jau buvo numatę marksizmo klasikai: gamybinių jėgų vystymasis vis labiau reikalauja, kad jas kontroliuotų visuomenė. Tačiau dar ir šiandien pasaulyje daugelis šalių, kurios, drauge paėmus, gamina didesniąją pasaulio pramonės produkcijos dalį, minėto poreikio nerealizavo, tai yra neperėjo į socializmą.

Apibūdindami mūsų epochos žmogų, galėsime jį adekvačiai pažinti, išsiaiškinti, kaip jis žiūri į minėtas laikotarpio problemas. Šiuo metu yra du pagrindiniai požiūriai į jas — buržuazinis ir socialistinis. Kiekvienas kitoks požiūris remiasi pastaraisiais: arba palaiko kurį nors vieną iš jų, arba užima tarpinę, pereinamąją padėtį.

* Vengrų mokslininko straipsnis parašytas specialiai „Problemoms“. Iš rusų kalbos vertė Č. Kalenda.

Požiūris į epochos problemas pasireiškia visoje žmogaus veikloje ir ypač jo sąmonėje. Iš sąmonės veiksmų labiausiai išskirti reikėtų mąstymo būdą. Mat nuo žmogaus galvosenos priklauso tai, kaip jis žiūri ir į epochos problemas, ir į aplinką, kurioje gyvena.

Nors šiuo metu yra daugybė mąstymo būdų ir kiekvienas iš jų pretenduoja išspręsti vienokias ar kitokias epochos problemas, mūsų laikų, tai yra *dabartinių* mąstymo būdu galima laikyti socialistinę galvosena, kuri išsprendžia pagrindinę mūsų epochos problemą ir kuri grindžiama mokslinio komunizmo teorija.

Iš svarbesnių skirtumų, kurie atriboja socialistinę galvosena nuo buržuazinės, galima nurodyti du: darbininkų klasės politinių poreikių virtimą pradinio kiekvienos veiklos tašku ir kolektyvizmą kaip dominuojantį žmonių sąmonės ir elgesio bruožą. Kaip tik šios ypatybės sudaro socialistinio mąstymo būdo vientisumą ir specifiką.

Politinių poreikių prioritetas

Darbininkų klasės politinių poreikių prioritetas socialistinėje sąmonėje realizuojamas nuvainikuojant buržuazinio mąstymo būdo teisinį centrizmą.

Buržuazinė sąmonė fetišizuoja teisę. Buržua sprendžia apie savo ir kitų elgesį, remdamasis teisių lygybe.

Teisinis fetišizmas, būdingas buržuazinei sąmonei, susiformavo kartu su kapitalizmu ir galutinai išvirtino, kai įsigalėjo buržuazinis gyvenimo būdas. Buržuazija aršiai kovojo su feodalų privilegijomis, kurios varžė naują gamybos būdą, ypač prekybą, ir siekė įstatymų, vienodai galiojančių ir dvarininkui, ir pramonininkui. Bet teisinė lygybė rėmėsi ne viena kova prieš feodalų privilegijas. Pagrindinis lygybės prieš įstatymą šaltinis buvo pati kapitalistinė gamyba, ypač mainai. Buržua mano, kad mainuose individai yra lygūs ir pasikeičia lygiomis vertėmis, nes jie dalyvauja mainuose savanoriškai, be išorinės prievartos, ir abi pusės mainuose esančios viena kita patenkintos. Taigi buržuazija, kovodama su feodalų privilegijomis, siekė paversti visuotine tą lygybę, kuri pasireiškia prekių mainų akte, ir kaip tik teisė, kaip socialinis institutas, turėjo garantuoti šią natūralią lygybę.

Marksizmo klasikai ne kartą rašė, kad buržua tapatina savo individualią būtį su privataus savininko būtimi. Iš tikrųjų lygūs prieš įstatymą yra ne individai, o savininkai. Tačiau jie nelygūs pagal realų disponuojamų vertybių kiekį ir kokybę, dėl to savininkai vertinami nevienodai. Todėl buržuazinė sąmonė yra prieštaringa.

Joje taip pat pasireiškia prieštaravimai tarp rašytinių teisės normų ir nerašytinių, arba paprotinių, normų. Rašytinė teisė daugiausia liečia nuosavybės santykių sritį, o papročiai ir dorovinės normos — buržua, kaip individų, savitarpio santykius. Rašytinė teisė išreiškia tipiškus buržuazijos, kaip klasės, interesus. Tuo tarpu individualinė buržua būtis turi nemaža

savitumų, todėl ir vertinimai čia yra tam tikru mastu skirtingi. Privačia-savininkiška veikla kapitalistui yra labiau suprantama, nes ji niekad ne-iškrinta iš jo akiračio ir yra daugiau ar mažiau plėtojama pagal jo paties sudarytą tikslų modelį.

Buržuazinis mąstymas linkęs vertinti rašytinę teisę ir politiką pagal dorovės kriterijus. Ši moralizavimo tendencija ypač sustiprėja, kai buržuazinės vertybės susvyruoja ir kai jas ginanti teisinė reglamentacija nėra patikimas elgesio pagrindas. Buržuazinė kasdienė sąmonė visada turi moralizavimo bruožų. Tačiau buržua gali ir pakilti aukščiau kasdienės sąmonės ir netgi moralizavimo. Tada buržua įsisąmonina bendrą klasinį interesą, bet jo akiratis vis tiek neprašoka rašytinės teisės mąstymo ribų.

Mąstymo būdas, paremtas moksline visuomenės raidos teorija, perėjimo iš kapitalizmo į komunizmą laikotarpiu orientuojasi visų pirma į politiką. Čia tiek kolektyvo, tiek individo veikla vertinama klasinių jėgų santykio požiūriu, taip pat proletariato santykio su politine valdžia požiūriu, tai yra kiekviena veikla pajungiama klasės politiniams poreikiams. Suprantama, socialistinis požiūris traktuoja politiką ne kaip vienintelę, o kaip svarbiausią visuomenės gyvenimo sritį. Kitais žodžiais tariant, sąmoningi naujosios santvarkos kūrėjai plėtoja visas tradicines ir naujas visuomenės gyvenimo sritis, bet jų vystymo tempas ir proporcijos yra tokie, kad būtų garantuota ir įtvirtinta proletariato valdžia.

Socialistinis mąstymo būdas savo vertinimų bei sprendimų sistemoje kelia į pirmą vietą darbininkų klasės politinės valdžios poreikį dėl to, kad, tik turėdama politinę valdžią, ši klasė gali įgyvendinti savo ekonominius ir ideologinius tikslus. Marksizmo klasikais šį klausimą visapusiai nušvietė, kartu parodydami, kad visuomeniniai darbininkų klasės interesai yra ne vienos klasės ypatingi interesai, bet sutampa su tikraisiais visuomenės raidos reikalavimais.

Socialistiniame mąstymo ir elgimosi būde politinis centrizmas būdingas ne tik kolektyvinei, bet ir individualinio pobūdžio veiklai. Be abejo, naujas mąstymo būdas kuriant socializmą anksčiau įsitvirtina visuomenės narių mąstysenoje sprendžiant kolektyvinio gyvenimo reikalus. Todėl neuostabu, kad šioje srityje socialistiškai veikiantys bei mąstantys individai asmeniniame gyvenime neretai laikosi buržuazinių standartų.

Pasiekti laimėjimai ryšium su socializmo pergale vienoje šalyje ir jo vartimu pasauline sistema dažnai verčia ir buržuazinius mąstytojus, inteligentus ir kitus asmenis šį tą perimti iš socializmo idėjų. Ypač tai liečia terminologijos ir visuomeninių tikslų sritį. Neretai buržuaziniai politikai ir ideologai kelia tikslą kurti socialistinę visuomenę. Suprantama, čia kalbama ne apie tuos, kurie tai daro, sąmoningai apgaudinėdami mases, ir netgi ne apie tuos, kurie svajoja apie kažkokį buržuazinį socializmą, bet apie tuos, kurie savo ketinimais stoja visuomenės raidos pusėn ir priima vienokius ar kitokius marksizmo siūlomus visuomenės problemų sprendimus. Tačiau tokių marksizmui simpatizuojančių ideologų ir politikų buržuazinė mąstysena pasidaro aiški, kai tik jie pradeda kalbėti apie darbi-

ninkų klasės politiką ir revoliucinės darbo žmonių valstybės praktinę veiklą. Marksistinėmis idėjomis užsikrėtę buržuaziniai ideologai visada pateikia daugybę išlygų socialistinės valstybės veiklos klausimu. Jie tai daro dėl abstrakčios teisės ir dorovės, remdamiesi „amžinomis ir visuotinėmis žmogaus teisėmis“, „žmogaus laisve“ ir pan. Taigi buržuazinis mąstymas negali priimti politikos prioriteto, jau nekalbant apie komunistinės politikos visišką nesupratimą.

Kolektyvizmas

Kita socialistinio mąstymo būdo ypatybė — kolektyvizmas. Tuo tarpu buržuazinės visuomenės santykiai kreipia mąstymą ir elgesį į individualizmą.

Tiesa, individualizmas būdingas ne vien buržuaziniam mąstymui. Jis pasireiškia visose privačiasavinikiškose visuomenėse. Buržuazinis individualizmas remiasi išaugusiomis gamybinėmis jėgomis ir supaprastėjusiais klasiniais santykiais, taip pat tuo, kad individai gali panaudoti visuomenės raidoje pasiektus rezultatus savo naudai.

Kapitalistiniai santykiai sąlygoja iki tol neregėtą žmogaus iniciatyvumą, individualinę nepriklausomybę, sugebėjimų išvystymą. Tačiau tai nėra aukščiausias žmogaus individualybės suklestėjimo lygis, ir išlavinti buržua sugebėjimai nėra vien jo paties, kaip individo, nuopelnas.

Komunistinis kolektyvizmas suponuoja pažiūrą, kad išlavėję individo sugebėjimai yra visuomenės raidos produktas, kad individualistinis elgesys istoriškai jau atgyveno ir kad visuomenėje subrendusios žmonių galios turi būti panaudotos visuomeniniams uždaviniams spręsti.

Komunistinis kolektyvizmas pirmiausia pasireiškia proletariato elgesyje, nes darbininkai žiūri į tikrovę blaiviai ir ne pro egoizmo prizmę. Darbininkų užimama padėtis visuomenėje objektyviai reikalauja jų savitarpio pagalbos. Veikla kolektyve ir kolektyvo naudai yra būtina darbininko kasdienio gyvenimo dalis. Tiesa, iš pradžių kolektyvizmas proletariato veikloje yra ribotas, nes kapitalistiniai santykiai kreipia ir darbininkų elgesį į egoizmo ir individualizmo pusę. Dėl to darbininkų elgesyje, be savitarpio pagalbos ir paramos, pasireiškia ir tarpusavio konkurencija. Tik politinės valdžios iškovojoimas ir socialistinės visuomenės kūrimas sudaro palankias sąlygas kolektyvizmui plisti į visas visuomenės ir individualinės veiklos sritis. Dabar ne tik darbininkai, bet ir visi kiti visuomenės nariai įsisąmonina, kad viena iš svarbiausių gerovės ir tolesnės pažangos sąlygų yra kolektyvinis darbas, susitelkimas sprendžiant ekonominius ir socialinius uždavinius.

Apie kolektyvizmą dažniausiai kalbama kaip apie dorovės principą. Be abejo, kolektyvizmas atlieka svarbų vaidmenį socializmą kuriančių žmonių doroviniame elgesyje, yra vienas iš pagrindinių kriterijų renkantis ir vertinantis dorovinius poelgius. Tačiau kolektyvizmą laikydami

vien dorovės principu, susiaurintume jo veikimo sferą. Kolektyvizmas pasireiškia kur kas plačiau. Tai yra socialistinės asmenybės visuotinis elgesio principas, jos pažiūra ir mąstymo būdas.

Kolektyvizmas, kaip komunistinis elgesio ir mąstymo principas, grindžiamas išplėtotų visuomeninių santykių sistema. Tai ne buržuazinio individualizmo priešprieša, o jo įveikimas, aukštesnė elgesio pakopa, išsivysčiusio individo atributas. Kitaip tariant, komunistinis kolektyvizmas yra universalių visuomeninių santykių, užsimezgusių kapitalizmo sąlygomis, tolesnės raidos poreikis ir produktas.

Vystantis socialistinei visuomenei, visi jos nariai ima suvokti, kad visuomenei iškilusius uždavinius galima išspręsti vystant gamybines jėgas. Visi ima suvokti ir tai, kad, sprendžiant šiuos uždavinius, reikia visų visuomenės narių pastangų ir kad žmonės turi būti visapusiai išprusę. Visuomenės nariai perima kolektyvistinį požiūrį ir dėl to, kad socialistinėje visuomenėje, kai išaugusios gamybinės jėgos, tik nuolatinis susitelkimas bei planingas veiksmų derinimas gali garantuoti visuomenės ir gamtos jėgų apvaldymą, gyvenamosios aplinkos išsaugojimą.

Kolektyvizmo ir politinių tikslų dominavimas mąstymo būde gimdo tokį elgesį, kuris įtvirtina kolektyvinį viešpatavimą gamtai, tobulina visuomenės organizavimą bei valdymą ir kuris tampa visuomenės narių gyvybiniu poreikiu bei įpročiu. Šis mąstymo būdas yra istoriškai naujas fenomenas. Dabartinė filosofija jį formuluoja kaip visuomenės raidos rezultatą ir reikalavimą.